CSONKA FERENC 80. SZÜLETÉSE NAPJÁRA

Balassi Kiadó
Budapest, 1996. április 3.

CSONKA FERENC 80. SZÜLETÉSE NAPJÁRA

Balassi Kiadó
Budapest, 1996. április 3.

Franciscum semper iuvenem veterem sed amicum
Musis et nobis hodie celebramus amici.
Nomine qui Mutilus vitae tamen integer, orbem
Annorum Deus omnipotens faciat tibi plenum.

Sigismundus Ritoók

Ács Pál

VOLT-E IKONFESTŐ-ISKOLA A XVI. SZÁZADI RÁCKEVÉN?

Egy félreolvasás utóélete

Már Bél Mátyás ismerte és idézte Skaricza Máté 1581-ből való kéziratos versezetét, a *Kevi város históriáját*. A ráckevi városi protokollumba 1700-ban beírt versnek létezik egy kései, igen rossz, a pontatlanságokat átköltésekkel vegyítő másolata. Sajnos Magdics István ezt vette alapul, amikor a históriát 1888-ban kiadta a *Diplomatarium Raczkeviensében*. Ebben így olvasható a Ráckeve egykori utcáit, piacait bemutató két versszak:

Tágas Piacz, malom Piacz egyik,
Széna piacz, Fa piacz negyedik,
Vagyon bennem kép piacz ötödik,
Áros piacz, Rácz piacz hetedik.

Veszett dolog én bennem lakásod,
Uczáimnak ha nevét nem tudod,
Nagy fel uczát, kép fel uczát járod,
Mellyék uczát oda fel számlálod.

Ez a versrészlet topográfiai ritkaságszámba megy, föl is keltette a kutatók figyelmét. Barla Jenőtől kezdve a Magyarország műemléki topográfiáján át Szakály Ferenc legújabb mezőváros-monográfiájáig sokan idézték, mindig Magdicsra hivatkozva. E Menténvi Klára művészettörténész azonosítani is tudja a „nagy fel uczát" a mai Kossuth Lajos utcával. Az azzal együtt említett „kép fel ucza" neve senkit nem zavart. Sőt, Kovács József László külön figyelmeztet a Képpiacra és a Kép fel utcára, mely – szerinte – „hajdani ikonfestőiskolára emlékeztet". Festőiskola helyett azonban egy hosszú *s* betű félreolvasásáról: *kes* (kis) piacról, *kes* utcáról van szó.

Tágas piac, malompiac egyik,
Szénapiac, fapiac negyedik,
Vagyon bennem *kes piac* harmadik,
Áros piac, rác piac hatodik.

Veszett dolog énbennem lakásod,
Utcáimnak ha nevét nem tudod,
Nagy Fel utcát, *Kes Fel utcát* járod,
Mellyékutcát oda felszámlálod.

Kunszabadszállási Mihály nótárius kézírását az egykori másoló nem tudta, sokszor nem is akarta kiolvasni. Félreolvasásából pedig a gondos filológia ikonfestő utcát, teret alkotott.

Bartók István

MIT NEM OLVASOTT PÁZMÁNY PÉTER?

Vörösmarti Mihály talán legkevésbé ismert művének, az *Intő s tanító levél*nek az olvasóhoz szóló előszavában apró, de annál érdekesebb adalék található Pázmány Péterről. Vörösmarti saját munkájáról a következőket írja:

„[...] ezt én szegény Istenben el-nyugot Cardinál Uramnak éltében ajánlottam. Az bizony dolog, hogy a' könyve-fölött, ez Ajánlo levél-is szegénynek kezében-is vólt. És mind azt tartom, hogy azt olvasatlan sem hadta. De azért, az-után harmad napra, hogy azt kezéhez juttatám, Jakosith Uram ö Nagyságát, akkor Posoni mi Praepostunkat, etc. hivatta ebédre, hivatott engemet-is. És ebéd-után hogy el-bulcsuzánk töle, asztalárol ezt fel-vevén, monda: De mi szükség ezt nékem olvasnom, más dolgaim-is vannak: hanem igaz, elég ha mások meg-olvassák. Im Püspek Uram-is pedig meg-olvashatná: olvassa-meg kegyelmed néki. E' beszédek alatt azt nékem nyuytá: mellyet osztán Jakosith Uram ö Nagysága meg-olvasott 's javalott."*

Az idézett néhány mondat elárulja, hogy Vörösmarti zokszó nélkül tudomásul vette: az érseknek „más dolgai" mellett nem jut ideje a neki ajánlott művet elolvasni. Ez a mozzanat ugyanakkor a már-már szimbólummá magasztosult kardinálist is elérhető közelségbe hozza. A tiszteletet parancsoló, szoborszerű alak mellett megjelenik az esendő, megfáradt ember. Az országos ügyekkel elfoglalt egyházi méltóság kénytelen beosztani idejét és energiáját, feladatait fontosságuk szerint rangsorolni. Az ilyen és ehhez hasonló adalékok figyelmeztetnek rá, hogy a filológiai adatok feldolgozása közepette sem feledkezhetünk meg róla: kutatásunk tárgyai valaha élő, érző emberek voltak.

* Veresmarti Mihály, *Intő s tanító levél*, Pozsony, 1639, 6^{r-v}. RMK I 697.

Jankovics József

ROMÁN VERSSZERZŐ MAGYAR VERSEI

„[...] és a magyarnak még a hírétől is futok, mint Karánsebesi..." – fogadkozik kétségbeesett fájdalommal Tótfalusi Kis Miklós, honfitársai méltatlan bánásmódjától szenvedve. Ki e Karánsebesi, s miért éppen őt hozta fel példaként az áldozatkészségében visszautasított nyomdász?

Az enyedi kollégiumban iskolatársa volt Karánsebesi vagy másképpen Michael Halics Karansebesinus, ifjú Halicsi Mihály, ki az első ismert román nyelvű disztichonnal köszöntötte másik neves diáktársát, Pápai Páriz Ferencet. A román papivadék és a magyar tanulók között súlyos konfliktus keletkezhetett, minek következtében Halicsi „Catilina Colegii pestis exturbatus", s 1674-ben, a szászvárosi iskolára hagyván vagyonát, félezernél(!) is több könyvét, kéziratait, „világgá ment". Oly mély sebet ütöttek rajta – jogosan vagy jogtalanul, nem tudjuk –, hogy nem is tért haza többé, Londonban halt meg 1713 táján. Tótfalusi is külföldön tapasztalhatta a vele kapcsolatban írtakat, mit jól igazolnak Bethlen Mihály naplófeljegyzései – a régmúlt eseményekre is utalva – 1694-es londoni találkozásukról: „Vad oláh Halucius Karánsebesit megszorittyuk annyira, hogy semi hispanica inquisitionak nevezi beszédünket." Pár nap múltán már „vad oláh természetét levetkezvén hozzám jő, és velem kezd magyarul beszélleni", újabb néhány nappal később pedig már ő vezeti el Bethlent a bolondokházába, ahol a másik magyar experegrinus, „Mezőlaki megholt".

Ma még kevésbé köztudott, hogy Halicsi a román és a latin mellett magyarul is verselt. Közel félszáz magyar szerzeménye, poétikai gyakorlata – amint arról Mózes Huba tudósít *A fejedelemasszony portréjához* című könyvében – a Keresztúri Pál *Csecsemő keresztény*éhez kötött üres lapokon maradt fenn, a latin változattal együtt.*

Balassi-strófában írt darabjai közül álljon itt az alkalomhoz „letinkább" illő:

Szent segedsegedert, Es aldomasidert
Sziből néked áldozom.
Felseges Nevednek, Mint io Istenemnek,
Dicsireteket mondom.
Nagy üdvességedet, Jo téteményidet
Soha el nem halgatom.

* Kolozsvár, a Protestáns Teológiai Intézet könyvtára, RMK I 678. Sipos Gábornak köszönöm másolatukat.

Káldos János

HÍRADÁS HÁROM OBSCURUS MŰRŐL

Az unitárius egyháztörténet kéziratai közül Székelykeresztúron őrizték a Kozma János által másolt és bővített példányt. Ezt fordította magyarra Márkos Albert. A fordítás ma Kolozsvárott az unitárius püspökség könyvtárában van. Ugyanitt található id. Kozma Mihály másolata is, amelyre többször hivatkozik Márkos Albert. A következőkben a székelykeresztúri példányt használó Márkos Albert fordításából idézek.

A gyulafehérvári nyomtatványokat tárgyaló résznél a következő kiegészítéseket találjuk. A *De regno Christi* (RMNy 270) tárgyalásához Márkos lapalji jegyzetet fűz: „Az itt következő szemelvény az Antikrisztus származásáról valamint ezt követőleg *A Názáretbeli Jézus* [magyar nyelvű] *históriája* csak a keresztúri kéziratban van meg. A kolozsváriból hiányzik." (397_a) Majd lefordítja a *Genealogia Antichristi, filii diaboli inventa in Bibliotheca Romana ad partem sinistram ingredienti, Anno Domini MDXIII* című munkát a *De regno Christi*-ből, s ezután leírja Kozma János megjegyzéseit és *A Názáréti Jézus históriáját*. Kozma János így kezdi: „E munkát, mint amely nagyon hasonlatos az Antikrisztus származásához, s melyet emlékezetnek okáért a magam használatára írtam le, jónak láttam ebbe a kéziratba beiktatni [...] A *Názáréti Jézus históriája* pedig ezzel a bevezetéssel kezdődik:

Kegyes keresztény olvasó

Mihelyt ezen, minden embereknél gonoszabb, megbélyegzett lelkiismeretü, vétkekkel beboríttatott, álnokság és hazugság koholójának Krisztus ellenségének és pokol lakójának írását látod, mindjárt tudom, nevéről szorgalmatoskodol és kedves volna te előtted, ha néked azt megjelenteném, de azt tenéked nem igérhetem, mert bizonytalan.

Rabbi Juchanan Bensaccai írta-é, vagy pedig más? Magyarra fordíttatott és leíratott azért, hogy mű az evangyelium világánál ezen temérdek hazugságot midőn látjuk és olvassuk, adjunk hálát Istennek, hogy a mű szívünköt meglágyította a Jézusnak bévételére. Ellenben pedig mintegy műhelyettünk a sidó népet, mely ű népe vala elvetette. Itt is pedig keresztény módon illő lészen cselekednünk és esedeznünk, hogy lágyítsa meg a könyörülő Isten a sidóknak szíveket, sietesse azokot az üdőköt, melyekben az egész Izrael megtartassék. Amen!" Ezután következik *A Názárétbeli Jézus históriája*. A durva hangú, Jézus életét megcsúfoló irat után (406_a) Kozma János megjegyzése olvasható: „Megjegyzés: Ezt a munkát csonkán kaptam egy református pap társamtól és emlékezetnek okáért az előrebocsátandók előrebocsátása után a nyájas olvasó épülésére kijegyeztem."

A 406_a–407_b levélen újabb kiegészítés olvasható: „Az izrael tizenkét nemzetségének az Úr Krisztus szenvedésében és halálában való részesülésekért és külömb külömbféle cselekedetek szerént való vétkekért lett büntetéseknek, s itéletig nemzetségek Isten rajtok fekvő itéletének rendes *leírása. Ezeket egy Florentinában tanult, de Olaszországban Mantua nevü városban 1715 [!] a zsidó vallásból kereszténnyé lett Ferenc nevü zsidó doktor jelentette ki. Megmutatta magát is a Dán nemzetségéből valónak lenni.*"

A 408_a–409_a leveleken egy harmadik munka is található a következő címmel: „A zsidók nagy tanácsának itélete, melyet Tiberius császár parancsára kényszerítve hoztak a Názá-

reti Jézus Krisztusnak, Isten fiának gyalázatos halálára. E tanács személyi állapota és a 22 személyből álló bíróság neve, állása és szavazata látható és olvasható Erdélyben, a római katolikusok birtokában levő Kolozs-monostori templom északi falára lefestve és felírva."

A betoldások után Márkos Albert szükségesnek látja újra kiemelni, hogy „Mindez a sok sületlen szamárság, csak a keresztúri példányban van meg. A kolozsváriban egy szó sincs belőle", tanúságát adván ezzel is írója a maga tisztultabb történetírói érzékének és fejlett ízlésének...

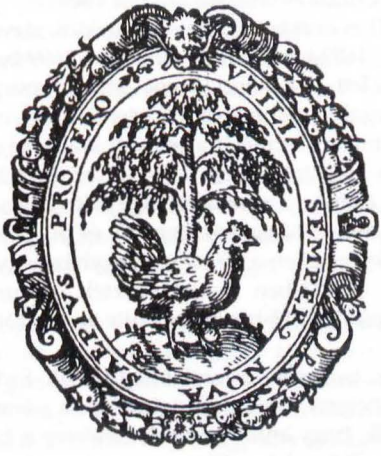

Kecskeméti Gábor

EGY ELORZOTT PRÉDIKÁCIÓ

A XVII–XVIII. századi prédikátorok gyakorlatában nem volt ritka eset, hogy elődeik nyomtatásban is megjelent szónoklataiból egész szövegrészeket szó szerint kiírva vettek át saját beszédeikbe. Alkalmasint Magyarországon is megeshetett, ami Jean-Pierre Camusval (1584–1652) történt, aki állítólag egyszer végighallgatta saját prédikációját egy vándorprédikátor előadásában. Nemcsak Bontó vármegyében estenek meg tehát effélék, és nemcsak a főispáni beiktatás körüli szónoklatokkal. Az összeollózott, végig szövegátvételekből építkező prédikációk közül több még nyomtatásban is megjelent, természetesen a buzgó kompilátor neve alatt, annak műveként.

Arra is lehet azonban példát találni, hogy egy prédikációt a valóságos szerző neve alatt jelentettek meg, ám annak tudta nélkül, sőt akarata ellenére.

Telekesy István, az 1660-as években rozsnyói, hárskúti, sárvári plébános, később győri kanonok, pápóci prépost, 1689-ben csanádi címzetes, 1699-ben egri valóságos püspök, Heves vármegye főispánja lett. II. Rákóczi Ferenc „minden püspöki erénnyel s különösen szent egyszerűséggel és irgalommal megáldott, derék öreg ember"-ként jellemezte, aki „megőrizte fiatalságában fogant eszméjét a nemzet szabadságáról, nem ragaszkodott a jezsuiták érzelmeihez, és egyáltalán nem szerette az osztrák uralmat". Csatlakozott a Rákóczi-mozgalomhoz, aláírta az ónodi országgyűlés függetlenségi okmányát, ezért 1709-ben XI. Kelemen megfosztotta egyházi jogaitól és püspökségétől. A helyére ültetni kívánt Csáky Imre püspöksége ellen azonban, az egyházmegyei papság támogatásával, eredményesen tiltakozott, s 1711-ben visszahelyezték stallumába. Egerben papnevelő intézetet és konviktust alapított, 1713-ban megkezdte az egri főtemplom építtetését. 1715-ben halt meg.

Noha híres szónoknak ismerték, nyomtatásban csak Erdődy Sándor fölött 1681. november 18-án, Szombathelyen elmondott prédikációja jelent meg 1682-ben. A nyomtatványból azonban kitűnik, hogy ennek megjelentetésére is beleegyezése nélkül került sor. A prédikáció elé Páhy Pál, a bécsi Pázmáneum papnövendéke (akiről semmilyen további adatunk sincs) írt ajánlást Erdődy özvegyének, Csáky Krisztinának. Elmondja, hogy Győrött járván, Telekesy István írásai között találta a beszédet, s az özvegy korábbi kéréseinek megfelelően adta nyomdába azt; félve, mert „idegen volt ő Kgme [Telekesy] eleitül foghva az ily Praedikatiok világoságra kiadásában". Reméli azonban, hogy a kanonok csak szemfülességnek s nem vakmerőségnek fogja tulajdonítani műve titkon való kinyomtatását. A konspiráció szervezettségére utal, hogy az ajánlást az Erdődy-címer metszete követi.

Hogy mit szólt a kalózkiadáshoz Telekesy, nem tudni. Amikor Csepregi Turkovics Mihállyal történt meg az a hasonló eset, hogy szónoklatát híre nélkül vették prelum alá, noha még a munkálatok közben értesült erről, menten békétlenkedni kezdett, sőt annyira vitte őkegyelmét az emberi indulat, hogy a nyomdászt, Tótfalusi Kis Miklóst plagiariusnak szidalmazta érette.

Komlovszki Tibor

BALASSI ÉS A PREDESZTINÁCIÓ

Balassi istenes költeményeinek megítélése, értelmezése, felekezeti hovatartozásának vagy felekezeteken kívüliségének, szuprakonfesszionális voltának feltételezése: olyan kérdések, amelyekben máig sem alakult ki egységes álláspont a szakirodalomban. Katolizálását is különbözőképpen értelmezik: egyesek csak önző számítást, mások viszont őszinteséget is érzékelnek benne.

Jól ismert, hogy Balassi a hittant Bornemiszától tanulta. Eckhardt szerint: „Bornemisza főtanítása a lutheri tétel: az Isten előtt való megigazulás egyedül a hit által történik. Nem szerepelhet a megigazulásban a cselekedet érdeme. Elég, ha Krisztus érdemében bízunk, mert »csak egyedül az ő halálának érdemébe« bízhatunk."* Bornemisza határozottabb fogalmazásában: „Csak egy punktnyi, egy szempillantásnyi szabadságunk sincsen semmi jóra!"** A lutheri predesztináció tanáról van szó. A predesztináció tanáról, amely annak idején Erasmust szembefordította Lutherrel. Az individuum szabadságának korlátozását a humanista embereszményt tüzetesen megrajzoló Erasmus nem tudta elfogadni. Könyvet írt a szabad akaratról (*De libero arbitrio, diatribe*, 1524), amelyre Luther a következő évben élesen válaszolt (*De servo arbitrio*, 1525).

A reformáció gondolatrendszeréből a szabad akarat tagadására a manierista művészek viszont egyetértéssel rezonálnak. Hauser szerint: „A manierizmus ember-ábrázolásának kényszeredettsége, gépiessége, bábszerűsége pontosan azt az érzést váltja ki, amit a lutheri antropológia alapeszméi: a bebörtönzöttséget a gyarló test s a földi élet tömlöcébe."***

Balassi istenes költeményei arról vallanak, hogy Bornemisza igen maradandóan plántálta a predesztináció-tant az ifjú Balassi lelkébe. Az istenes versek jelentős hányada ugyanis, kivált a vívódó, gyötrődő, Istennel nyíltan polemizáló költemények, az eleve elrendelés tanával is foglalkoznak. Balassi számára evidencia a predesztináció: nem tagadja, nem szakít a tannal, mint Erasmus, de nemegyszer túlságosan keménynek, kiszámíthatatlannak, méltánytalannak, igazságtalannak tartja. Az Istennel élesen vitatkozó költemények legtöbbször a predesztináció kérdéskörével is vívódnak. Most csupán néhány helyet tudok idézni ezekből a versekből:

Hogy az kétség miatt el ne hagyjon megént
Téged, szentséges fént!

* Eckhardt Sándor, *Balassi Bálint*, Budapest, é. n., 26.

** Idézi Schulek Tibor, *Bornemisza Péter 1535–1584*, Sopron–Budapest–Győr, 1939, 226.

*** Hauser Arnold, *A modern művészet és irodalom eredete*, Budapest, 1980, 95.

Kiből, Uram, neked de mi hasznod lenne,
Ha az kétség miatt ő Pokolra menne
(Segéll meg engemet)

Illik, hogy elfordulj, Uram, bűneimtűl,
Kivel rakva vagyok talpig mind tetétűl,
De kegyességedtűl
Nem illik, hogy megfossz irgalmasságodtúl.
(Bizonnyal esmérem rajtam nagy haragod)

Ne adj felettébb az kísértetre,
csak míg eltűrhetem,

[...]

Mi hasznod benne, ha martalékja
leszek az Sátánnak?
(Ó, én Istenem)

Mi hasznod benne, hogyha veszélre
jutok kétség miatt
(Kegyelmes Isten)

A Balassi katolizálásával kapcsolatos hivatalos dokumentumok szövegét – tudom – nem szabad túlságosan komolyan venni. Lehet, hogy merő véletlen, de a szepesi káptalan előtt 1586. július 27-én tett ügyvéd- és hitvallás érdekes módon hivatkozik a tridenti zsinatra. Balassi és Dobó Krisztina, miután kijelenti, hogy minden katolikus hittételt elfogad: „[...] végül mindent és egyenként, egyetlen cikkelyt sem zárva ki, *mit az eredendő bűnről és a megigazulásról a szent tridenti zsinat meghatározott és kijelentett, elfogadunk és magunkévá teszünk.*"* Lehet, hogy véletlen.

*

Balassi istenes költeményeiben hiába keressük katolizálásának jeleit. Egy verssor talán mégis utalhat erre: nem istenes versben, hanem a saját kezű versfüzér első darabjában, a középső sor: „Csak áldott kezével, mint szép ereklyével, engem, mint kórt illessen."

A betegséget gyógyítani képes *áldott ereklye* még hasonlatként sem lehet protestáns érzületű szerző leleménye.

* Balassi Bálint *Összes művei*, I, összeáll. Eckhardt Sándor, Budapest, 1951, 351. (Kiemelés tőlem – *K. T.*)

Kőszeghy Péter

TÜKÖR, FÁTYOL, FELHŐ, ÉJI FOLYÓ CSILLAGA

A humanista poétikai szemlélet elválaszthatatlanul kötődött szülőanyjához, a teológiához – ez aligha szorul bizonyításra. Nemcsak arról van szó, hogy a humanisták magát a Bibliát merő költészetnek s poétikai elméleteik legfőbb példatárának tartják, hanem arról is, hogy a Bibliával kapcsolatos teológiai fejtegetéseket beépítik a tételes poétikákba.

Minden poétika alapkérdése: mi a poézis? Boccaccio válaszának egy részletét idézzük: „[...] a költészet olyan képesség, amely Isten kebeléből veszi eredetét és hatásából nyeri nevét. [...] Azt fogják mondani talán [mármint egyes tudatlan verselők] [...], hogy amiket használnak, ahhoz csak retorikára van szükség, amit én részben nem tagadok. Megvannak ugyanis rész szerint a retorikában is, a fikció beburkolásánál azonban semmi szerepe a retorikának, merő költészet minden, ami így, *fátyol* alatt és válogatott módon van kifejezve."*

Aquinói Szent Tamás a *Summa theologiae* első részének kilencedik szakaszában arra keres választ, hogy alkalmazhat-e a Szentírás metaforákat. Igen, érvel, s mindeközben (Pseudo-)Dionysius *Caelestis hierarchiá*jának első fejezetére hivatkozik, amely szerint: „Az isteni fény sugara számunkra csak különféle szent *fátylakon* keresztül ragyoghat."**

Az abszolút (isteni) igazsággal, szépséggel a csupán érzékelhető képeket (Szent Tamás: „figuras sensibiles") befogadni képes ember közvetlenül nem szembesülhet, mivel azt föl nem foghatja; csak a fátylon átsejlőt, a visszfényt. A keresztény teológia platonista.

Balassi Bálint szerelmi teológiájában a szakrális szférába emelt „mennyei orcájú", „angyali ábrázatú" kedves is rendelkezhet az abszolútum jellemzőivel; a halandó számára felfoghatatlan igazság-szépség évezredes ábrázolási hagyománya *is* alakíthatta az ilyen költői képeket:

Mint nap szép homállyal *fejér felhő* által
verőfényét terjeszti,
Oly gyenge világgal vékony *fátyol* által
haja színét ereszti
Célia befedvén, s mellyén tündökölvén
drága gyémántkereszti.

* Boccaccio, *Genealogie deorum gentilium libri*, Liber decimus quartus, Cap. VII, p. 701. A szempontunkból legfontosabb rész: „Habet enim suas inventiones rethorica, verum apud integumenta fictionum nulle sunt rethorice partes; mera poesis est, quicquid sub *velamento* componitur et exponitur exquisite."

** Aquinói Szent Tamás, *A teológia foglalata*, I. rész, fordította és jegyzetelte Tudós-Takács János, Budapest, 1994, 52–53. „Impossibile est nobis aliter lucere divinum ratium, nisi varietate sacrorum *velaminum* circumvelatum."

Támadtakor napnak, mint holdnak, csillagnak
hogy enyészik világa,
Úgy menyek-szüzeknek, mint az szép füveknek,
vész szépsége virága,
Mihent közikben kél Célia, azkinél
égnek nincs szebb csillaga.

És azt is tudjuk:

Nem volna szép, ha égre kelne
az éji folyó csillaga.

Tükör által homályosan: Isten, Költészet, Szerelem. Minden, mihez gyarló látásunk e földön kevés.

Németh S. Katalin

A WOLFENBÜTTELI CORVINÁK 1799-BEN

Köztudomású, hogy a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek kilenc corvinájával a negyedik helyet foglalja el a Mátyás király hajdani gyűjteményét őrző könyvtárak között. Kevésbé ismert azonban, hogy e könyvművészeti ritkaságok már a XVIII. század utolsó évében magyarországi látogatót is lenyűgöztek. Fessler Ignác Aurél (1758–1839), a kalandos életű történész, orientalista, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1799-ben látogatott el Wolfenbüttelbe, ahol, miután tisztelgett a német drámairodalom atyja, az egykori wolfenbütteli könyvtáros, Gotthold Ephraim Lessing sírja előtt, megtekintette a könyvtárat is. *Rückblicke auf seine siebzigjährige Pilgerschaft* (Breslau, 1824) című visszaemlékezéséből – ezúttal magyar fordításban – idézzük a hazafiúi meghatottságról tanúskodó sorokat.

„Wolfenbüttelben nem akartam mással megismerkedni, mint az értékes könyvtárral és rendkívül szíves és szolgálatkész őrével, Langerrel. Öt évvel ezelőtt ő kölcsönzött nekem Carolathba mintegy fél évre a Herceg engedélyével három, fontos Seneca-műveket tartalmazó kódexet, és illendő volt, hogy ezért személyesen köszönetet mondjak. Nagyon beteges és ezért némileg emberkerülő, mégis pompás férfiúnak találtam, aki nem kímélte idejét, hogy nekem hat órán át a reá bízott szellemi kincsek legfontosabb darabjait megmutassa. Soha nem fogom elfelejteni azt a szent borzongást és mély patrióta bánatot, mely elfogott, amikor e humánus férfiú a Corvin Mátyásnak, hazám és kora legnagyobb királyának könyvtárából származó pompás kódexeket elém tette, megértő türelemmel engedte, hogy ameddig nekem tetszik, nézzem őket, lapozzak bennük, és gyermekien örült az én gyermeki örömömön és tiszteletemen, amellyel nagy királyom keze nyomát időnként megcsókoltam. Szememben könnyekkel váltam el a magyar birodalom hajdanvolt dicsőségének e szomorú relikviáitól."

Pajorin Klára

ISIDORUS, THEODULF ÉS A GYERMEK-ÁMOR

Ámor gyermekképe – mellyel a Balassi-filológia is oly sokat foglalkozott – a középkorban sem homályosult el; a keresztény eszmeiséghez illesztett Cupido-ábrázolás a VII. századtól kezdve a reneszánszig a doctrina Christiana fontos alapismeretei közé tartozott. Korai verses megjelenítésével Nagy Károly udvari költőjénél és teológusánál, Theodulf orléans-i érseknél (750/760 körül–821) találkozunk, aki egyik elégiájában* arra kívánt vele példát mutatni, hogy miképp lehet felfedni a költők hazugságai alatt rejlő igazságot:

Fingitur alatus, nudus, puer esse Cupido,
Ferre arcum et pharetram, toxica, tela, facem.
Quod levis, alatus, quod aperto est crimine nudus,
Sollertique caret quod ratione, puer.
Mens prava in pharetra, insidiae signantur in arcu,
Tela, puer, virus, fax tuus ardor, Amor.
Mobilius, levius quid enim vel amantibus esse
Quit, vaga mens quorum seu leve corpus inest?
Quis facinus celare potest, quod Amor gerit acer,
Cuius semper erunt gesta retecta mala?
Quis rationis eum spiris vincire valebit,
Qui est puer effrenis et ratione carens?
Quis pharetrae latebras poterit penetrare malignas,
Tela latent utero quot truculenta malo?
Quo face coniunctus virosus prosilit ictus,
Qui volat, et perimens vulnerat, urit, agit?
Est sceleratus enim moechia daemon et atrox,
Ad luxus miseros saeva barathra trahens.
Decipere est promptus, semperque nocere paratus,
Daemonis est quoniam vis, opus, usus ei.

Mint Theodulf kiadója, E. Duemler rámutatott, e versrészlet forrása Isidorus (560 körül–636) *Etymologiae*-jának egyik passzusa (VIII, 11, 80):

„Cupidinem vocatum ferunt propter amorem. Est enim daemon fornicationis. Qui ideo alatus pingitur, quia nihil amantibus levius, nihil mutabilius invenitur. Puer pingitur, quia stultus est et inrationabilis amor. Sagittam et facem tenere fingitur. Sagittam, quia amor cor vulnerat; facem, quia inflammat."

* *De libris quos legere solebam et qualiter fabulae poetarum a philosophis mystice pertractentur*, in *Monumenta Germaniae Historica, Poetarum Latinorum Medii Aevi*, tom. I, ed. Ernestus Duemler, Berolini 1881, pp. 543–544.

Isidorus alapvető tankönyve, az *Etymologiae*, a legfontosabb teológiai és profán ismeretek összegzésével, valamint a szó spirituális jelentését megvilágító módszereivel felmérhetetlen hatást gyakorolt a későbbi műveltségre, irodalomra; a benne felhalmozott tudás jó része a középkor végére vulgáris ismeretté vált. Költeményeik didaktikus hangnemét és előadásmódját, allegorikus értelmezéseit és morális magyarázatait tekintve úgy tetszik, hogy az Ámor gyermek volta mellett vagy ellen argumentáló reneszánsz kori költők sem tudták kivonni magukat a „daemon fornicationis"-t megrajzoló Isidorus közvetlen vagy közvetett hatása alól.

BIBL. UNIVERSITATIS BUDAPEST EGYETEMI KÖNYVTÁR

Ritoókné Szalay Ágnes

AZ ÖREG LEÓ

A csodálatos átváltozásokra képes Proteushoz hasonlítja Váradi Péter egy levelében öreg barátját, Mátyás király egykori diplomatáját, Telegdi Leontius Jánost. Talányos, elrejtőzni képes természetét mintha az újkorban is megőrizte volna. Giovanni Leonziót Fraknói még olasznak tartotta. Karácsonyi János és Sörös Pongrác azonosította őt Telegdi Jánossal. Mindketten a Csanád megyei Telegdi család tagjának gondolták, bár a családfán nem tudták elhelyezni. Nevét a nemzetségi monostor: Oroszlános latinosított formájának vélték. Talányos személyével, úgy tetszik, Gerézdi Rabán sem boldogult. A humanista levelek új gyűjteményében azután visszaolaszosult. Igaza van Kubinyi Andrásnak: nem figyelünk a társadalomtudományok eredményeire.

Johannes Leontius (Oroszlanus) de Telegd – nevét igen változatos formákban találjuk a forrásokban – 1470-ben bukkan föl mint pécsi kanonok. 1474-ben kommendában kapja a zalavári bencés apátságot, 1479-ben már pécsi nagyprépost. Pályája gyorsan ívelt fölfelé, jóllehet csak a teológia licenciátusa volt. Váradi Péter köréhez tartozott, megosztotta vele a fogságban töltött éveket is. Mátyás király halála után együtt szabadultak. Fogsága alatt minden javadalmától megfosztották. 1496-ban Váradi már élemedett korúnak, törődöttnek mondja az öreg Leót, olyannak mégis, aki nem tagadja meg hajdani vad természetét. Az évődő hangú levélben Váradi láthatóan szívesen játszik barátja nevével. Azzal a névvel, amely egy Itáliában többször is szolgálatot teljesítő diplomatához, lévén könnyen olaszosítható, nagyon is illett.

A Leontius név ragadványneve volt Telegdi Jánosnak. 1470. január–februárban neki jutott az a megtiszteltetés, hogy egy oroszlánpárt Firenzéből Bécsbe kísérjen. A város Mátyás királynak szóló ajándékát Garázda Péternek kellett volna átadnia, de ő áthárította a feladatot. Firenze „önkéntes", valójában nagyon is megrendezetten időzített ajándékát Janus Pannonius köszönte meg, és négy vers is született ebből az alkalomból. Telegdi János ettől kezdve viselte a „Leontius" nevet. Viselhette már csak azért is, mert bizonyosan nem a nemes Telegdi család tagja volt. Valószínűbb, hogy a Bihar megyei (Mező-)Telegdről származott. Vitéz és Váradi köréhez tartozott, így kerülhetett Garázda Péterrel Itáliába. Az oroszlánoknak sokat köszönhetett. Vitézék bukása őt nem érintette, sőt éppen ekkortájt kezdett felívelni karrierje. Váradi környezetében lett azután kegyvesztett. A századfordulón az esztergomi káptalanban találjuk. Ugyanott van ekkor Garázda Péter is. A káptalan tagja volt még Kesztölci Mihály, az egykori királyi lektor is, Janus verseinek őrizője. Valamennyien nagy idők tanúi, Mátyás oroszlános bécsi triumfusának résztvevői voltak. Bonfini szerint az oroszlánok nem élték túl a király halálát. Az öreg Leót forrásaink 1502-ben említik utoljára.

Szabó András

ADALÉK BORNEMISZA PÉTER *ÉLEKTRÁJÁNAK* HÁTTERÉHEZ

Már Borzsák István rámutatott arra, hogy Bornemisza Péter az *Élektra* latin kísérőiratának csaknem minden gondolatát – közvetve vagy közvetlenül – Melanchthontól vette át. Bornemisza bécsi tanára, Georg Tanner, Wittenbergben 1545-ben szorgalmasan jegyzetelte Melanchthon *Élektra*-magyarázatait, s ezt adta aztán tovább tanítványainak.* A magyar kutatók közül eddig senki sem figyelt fel a wittenbergi egyetem hivatalos kiadványaira, amelyek sok korabeli, magyar vonatkozású szöveget is tartalmaznak. Ezek egyikében megtalálható Melanchthon előadásának meghirdetése, ami még közvetlenebbül bizonyítja Borzsák István állítását. A szöveget (egyetlen apró kihagyással) közlöm:**

IN ELECTRAM SOPHOCLIS

Laudat venales, inquiunt, qui vult extrudere merces. At mihi invitaturo auditores non est opus apud eos, qui Aiacem audiverunt, longis encomiis praedicare tragoedias, sua sponte arbitror ingeniosos flagrare cupiditate discendi reliquas Sophoclis fabulas. Tanta est enim sermonum gravitas, tam mirandae imagines vitae in Sophocle et Euripide, ut nulla humana scripta quisdam malit legere. Nulla vitae pars est, cuius non imago aliqua hic proponatur. Ostenditur ingens infirmitas hominum, et monstrantur causae calamitatuum, et admonemur, ut immoderatos impetus frenemus ac diligentia et consilio reprimamus. [...]

Deinde sequens fabula Electra quam tristia exempla recenset poenarum adulterii? Una domus parricidiis tribus polluta est: Agamennonem coniunx et frater patruelis, deinde matrem et adulterum Orestes interfecit; postea secuti sunt furores et exilia Orestis et patrii regni perturbationes.

Ita diabolus ex uno delicto longam telam scelerum et miseriarum hominibus texit. Meminerimus ergo hanc vocem, quae quidem omnium tragoediarum unum et commune argumentum est: Discite iustitiam moniti, et non spernare divos.

Non contemnantur initia lapsuum, quae etiam cum parva existimantur tamen magnas ruinas trahunt: haec doctrina in tragoediis consideretur, deinde exempla eloquentiae nulla sunt splendidiora. Quare haec lectio et propter hanc causam appetenda est, ut inde sumamus lumina et splendorem orationis. Incipiam autem proxime die Iovis enarrare Electram, in qua deliberatio mirifica est duarum personarum, quarum altera tyrannis repugnandum esse censet, altera servitutem modeste ferendam, nec, cum nihil proficias, irritandam esse fortunam et cumulandas miserias.

Cum igitur tantopere prosit moribus et orationi lectio tragoediarum, scholasticos adhortor, ut frequentes Sophoclem audiant, legant, relegant et discant. 18 Ianuarii anno 1545.

* Borzsák István, *Az antikvitás XVI. századi képe (Bornemisza-tanulmányok)*, Budapest, 1960, 127–129.

** *Scriptorum publice propositorum a professoribus in Academia Witebergensi ab anno 1540 usque ad annum 1553*, Tomus primus, Witebergae excusus ab haeredibus Georgii Rhaw anno 1560, ff. 106^{r}–107^{v}. (A bécsi Österreichische Nationalbibliothek példányát használtam.)

Szentmártoni Szabó Géza

BALASSI JÁNOS BOROSZLÓI SÍREMLÉKE (1602)

Balassi János ága Balassi Bálintnak Dobó Krisztinától született fiában, Jánosban halt ki. Balassi Bálint halálakor fia, János még csak nyolc és fél esztendős gyermek volt. Az 1594-es jezsuita évkönyv írója szerint a költő levelet írt Mátyás főhercegnek, hogy gondoskodjék fia neveltetéséről, akit a Jézus Társaság iskolájába szánt. Levelét Dobokay Sándorra bízta. Akarata azonban nem teljesült. Húgai a fiút Boroszlóba küldték, protestáns iskolába. 1601-es végrendeletében Dobó Ferenc egész vagyonát Balassi Jánoskára hagyta. Budai Ferenc *Polgári lexikon*ában ezeket írja 1804-ben: „[Balassi Bálint] született nyelvén kívül deákul, olaszul és lengyelül beszéllett. Felesége a híres Dobó István leánya, Kristina volt, kitől János nevű fia maradt; de aki Boroszlóba menvén tanulás kedvéért, ugyan ott tizenhat esztendős korában megholt 1601. eszt. 18. Dec. és a Szent Magdolna templomában temetődött 1602. eszt. 14. Mart. a nagy oltár napkeleti oldala felől, ahol hihető, még ma is megvan az ő márvány koporsóköve, a rajta lévő felülírással, mellyet oda Dobó Ferenc tétetett; legalább ép volt az, ez előtt még hatvan esztendőkkel." Budai Ferenc Bod Pétertől vette adatait, aki 1743-ban Boroszlóban járván az epitáfiumot lemásolta, majd a *Hungarus Tymbaules* című könyvében 1764-ben közzétette.* Bod Pétert megelőzően Johannes Sinapius, a sziléziai Lignitz (Legnica) gimnáziumának rektora, *Schlesischer Curiositäten [...]* című könyvében már 1720-ban közölte a síremlék feliratát, ám erre csak Bél Mátyás figyelt föl, s 1742-es *Notitiá*jában jegyzetben utalt rá: „Extat hodieque, Iohannis huius Epitaphium, Wratislawiae, in aede Magdalenea, prope ad baptisterium. Vide Iohannis Sinapii Curiositatum Silesiacarum, Partem I. p. 220. seq." Sinapiusnál: „Freiherr von Balassa. Die Freiherren von Balassa sind Ungarischer Extraction, von deren Stamm und Meriten folgendes Grabmal, so in der Kirche zu S. Mariae Magdal. in Breßlau, an der Wand nahe beim Taufesteine besindlich, ein mehrers vorstellet." A *Notitia* Balassi-családfáján, Sinapius alapján, ez olvasható: „Johannes VII. moritur Vratislaviae, studiorum caussa illic moratus, anno 1601. d. 16. Decemb." 1840-ben Gyurikovits György is kiadta a szöveget a Tudományos Gyűjteményben. A kőtábla helyét ő pontosabban határozta meg: „[...] tetemei a Szent Magdolna templomában nyúgosznak, ahol a nagy oltár napkeleti oldala felől, a keresztelő edényhez közel lévő kőfalon még ma is megvan az ő fényes márvány koporsóköve [...]"

Balassi János síremlékének külsejét német művészettörténészek írták le, még a múlt század végén, majd közvetlenül a II. világháború előtt. A Mária Magdolna-templom 1945-ben kiégett, és az 1960-as évekig romokban hevert, berendezése pedig nagyrészt elpusztult. A síremlék azonban szerencsésen megmaradt, és ma is eredeti helyén van, a déli templomhajó végénél lévő két oldalkápolna között, a keresztelő medence közelében.**

* Kéziratos egyháztörténetében ettől némileg eltérő szöveget közöl.

** Wiesława Staniszewska gépiratos műemlékleírását Dukkon Ágnes juttatta el hozzám, aki kérésemre 1994 júliusában a templomban járt, s tudatta velem, hogy a síremlék megvan. Utóbb Galavics Gézától megtudtam, hogy ő már korábban hozzájutott a síremlék 1991-ben készült fotójához.

Az epitáfium azonban nem maradt teljesen ép, szövege sok helyütt olvashatatlan a rárakódott koromtól. A restaurálásra szoruló műalkotást a lengyelek először 1962-ben regisztrálták, majd 1991 szeptemberében újra foglalkoztak vele, ám magyar vonatkozásáról eddig nem volt tudomásuk. Amint a német és lengyel leírásokból is sejthető volt: a síremlék valódi késő reneszánsz (vagy manierista) mestermű. Mérete 3,25 x 1,90 méter, anyaga márvány. A 34 soros feliratú, nagyméretű táblát kétoldalt egy-egy szárnyas angyalalak fogja közre. A tábla kerete fölött két puttó tartja a Balassi család címerét (bölényfej, félhold és csillag), amely sajnos megsérült 1945-ben. Alul, a táblát tartó konzolok közt, fekvő ovális keretben, a feliratnak a temetésre vonatkozó mondata olvasható.

Az epitáfium valószínűsíthető szövegét csak Sinapius, Bod Péter és Gyurikovics leírásának egybevetésével lehet megállapítani. Mindhárman apróbb hibákat ejthettek a másolás közben. Ilyen hiba észlelhető a Balassi Ferenc felderítő portyájára utaló „in conflictu speculari" kifejezésben, ahol náluk a „speculari" szó helyett ezek a változatok állnak: „Speciali– Spean–Strigon". A sírfelirat érdekessége az, hogy idegen földön lévén, a Balassi család történetét is röviden elmondja. Meglepő, hogy Balassi Bálintról kevesebb szó esik, mint öccséről. A rekonstruált szöveg a rövidítések feloldásával a következő:

IN MEMORIAM PERENNEM OBITUS

Generosi ac magnifici Joannis Balassa liberi baronis de Gyarmat, patre Valentino, avo Joanne quondam Balassa, olim supremo comitatus comite et capitaneo Veteris Zoliensis ac consiliario Sacrae Caesareae et Regiae Majestatis, matre illustrissima et magnifica olim domina Christina Dobo, filia illustrissimi ac spectabilis magnificique quondam domini Stephani Dobo de Ruzka, alias vajvodae Regni Transylvaniae, et comitis Siculorum ac comitatus Bars: nec non amissae jam pridem arcis Agriensis, tunc memorabili obsidione Turcica invicti conservatoris, et supremi capitanei. Ejusdemque Sacrae Caesareae et Regiae Majestatis consiliarii, nati. Cujus antiquissima prosapia paterna Hungarica de gente anno a Christo nato 1229 potissimum heroica virtute militari ad fastigium baronatus evecta, successiveque per omnem posteritatem regio ducatus, vajvodatus, comitum, aliorumque officiorum, et honorum dignitatibus Regni Hungariae florentis paterno et materno sanguine, magnifice semper et in hunc usque diem crescente, aucta, et dilatata est. Id ipsum multis quoque privilegiis, privatis annalibusque sive historiis Regni Hungariae et divorum regum testimoniis testantibus, patreque eiusdem Valentino in arcis Strigoniensis oppugnatione, fratreque ipsius germano Francisco, alias arcis Tokay militum praesidiariorum Ungaricorum et certi exercitus campestris, dictae Sacri Romani Imperii Regiaeque Majestatis capitaneo in conflictu speculari cum potentissimo Tartarorum chamo commisso eodem anno 1594, sub praecedentibus regni bellorum anfractibus, et praeliis pro gloria Dei, aris et focis patriae, dulcique posteritate, atque tota ipsa christianitate fortiter dimicantibus: Ipsisque solo praefato Joanne herede post sese virtutis paternae et avitae sectatore relicto. Et eodem ipsoque Joanne aetatis suae anno XVI. effluxo, studiorum et linguarum perdiscendarum causa in hanc urbem translato XVIII. Decembris anni MDCI. fatis cedente, ad patres transmigrantibus. Illustrissimus, spectabilis ac magnificus dominus Franciscus Dobo de Ruzka liber baro civitatis muratae et arcium Sarospatak, Leva, Zerednie, Lednicze &c. comes comitatus Bars praedicti, et aliasque generalis capitaneus, partium Regni Hungariae inferiorium cis Danubianarum ac consiliarius Sacrae Caesareae et Regiae Majestatis; filius praefati quondam domini Stephani Dobo, olim vajvodae Transylvaniae filius, etcet. Defuncto Joanni Balassa nepoti suo ex dicta sorore charissimo, moestus propriis expensis amoris ergo hoc monumentum fieri et poni curavit 1. Septembris anno 1602. – Sepultus XIV. Martii, anno MDCII. sub vicino lapide. No. I.

Török László

SCYTHIA TECTA

A Janus-epigrammák magyar fordításait elemző-dorgáló korábbi írásomat olvasva *doctissime magister, Francisce Csonka*, gyakran mondogattad segítő-tanító szándékkal, hogy igazság szerint a Janus-filológiával frigyre lépőknek kellene precíz hermeneutikai instrukciókkal felvértezniük a fordítókat, illetve a lehető legjobb szövegváltozatot adni kezükbe, hogy a *fidus interpres* ne tévedjen el a mitológia útvesztőiben, s utólag ne érje bántó kritika.

Az *Ad Perinum* című elégiát Ábel Jenő adta ki (Vat. Lat. 2847), s Kerényi Grácia fordította le az 1972-es Janus-kiadás számára. A jelen Janus-kutatója tudós fáradozásukat elismerve-megköszönve, az alábbi részlet tévedéseit próbálja meg kijavítani.

El. Ábel
p. 129–130, 13–16:

Cum ferus Aeacides notis seductus ab antris
Intravit falso *Scythia tecta* dolo,
Non adeo abreptum doluit Patroclum Achilles,
Cui fuerat summa iunctus amicitia.

Mint a neves barlang-oduból kilopott Aiakos-sarj,
kit cselesen rejtett *Scythia háza* soká,
nem gyászolta halott Patroklost így vad Achilles,
bár a barátságuk nem lehetett szorosabb.

Okulásképpen idézem az 1972-es kiadásnak a 13. sorhoz fűzött obskúrus kommentárját: „Héraklészről van szó, akinek apja Amphitrüón, nagyapja pedig Aiakosz volt. Héraklész az argonauták kalandos útjára magával vitte fiát(!), Hülaszt, akit azonban a halálba csaltak a nimfák, így hiába kereste őt, kiáltásaira a barlangok megtévesztő visszhangot adtak." Perinustól, a Ciprus szigetére tartó diáktárstól Janus statiusi-horatiusi motívumokkal átszőtt humanista propemptikonnal búcsúzik. Még a drága hazától, szeretett édesanyjától és bátyjától való elválás sem ríkatta meg ennyire, írja humanista túlzással.

El. Ábel
p. 129–130, 9–12:

Deserui patriam, matrem cum fratre reliqui,
Et potui lacrimas tum retinere meas,
Quas modo non possum te digrediente tenere,
Aspice, quam fletu lumina nostra madent!

Az imént idézett, félrefordított janusi hasonlat az elválás szomorú fájdalmát illusztrálja egy ismert mitológiai példával. Statius *Achilleis*ében olvashatjuk, hogy fia végzetét ismerve (ha csatlakozik a Trója ellen felvonuló sereghez, soha nem tér vissza), Thétisz a Kheirón féltő gondjaira bízott heves-vad ifjút (*ferus Aeacides* – Stat. Ach. 1, 852) az éj leple alatt elrabolta a tudós öregtől, majd elrejtette a békeszerető Lükomédész, *Szkűrosz* szigete királyának lányai között. A ravasz csellel *(falso dolo)* női ruhába öltöztetett *ferus Aeacides* tehát

nem *Scythia házába*, hanem (javítva) *Scyria tecta intravit*. Statius megemlíti a Kheirónnál nevelődő Akhillész társaságában annak hűséges barátját, Patrokloszt is (Ach. 1, 174–175: insequi-tur magno iam tunc conexus amore / Patroclus [...]). A statiusi történetre utaló hasonlatban tehát azt olvashatjuk, hogy midőn *(cum)* a vad Akhillész az ismert-szeretett Kheirón-barlangból anyja által elrabolva *(seductus)* ravasz csellel (Thétisz női ruhába öltöztette, s Akhillész húgaként *[germana Achillis]* bízta Lükomédész gondjaira) a *szkűroszi házba* (Scyria tecta = Lükomédész palotája) lépett, ennyire még ő (ti. Akhillész) sem fájlalta a véle legszorosabb barátság kötelékében összeforrt Patroklosz elszakítását *(abreptum Patroclum)*, mint amennyire most Perinus utazása miatt Janus szíve sajog. Patroklosz halálának, gyászolásának *(nem gyászolta halott Patroklost így vad Achilles)* említése – bár Statius is utal az ifjú Menoitiadész Akhillésszel rokon végzetére (Ach. 1, 176–177: *par studiis aevique modis, sed robore longe, / et tamen aequali visurus Pergama fato*) – anakronizmusnak minősül, hiszen Szkűrosz szigetén *habitu femineo* (Hyginus) Akhillész csak a barátjától való elválás miatt búslakodott, s nem tudhatta, hogy végül Hektór kezétől hal meg Trója alatt *carus Pelidae nimium feroci [...] acceptis cum fulsit armis [...] falsus Achilles.*

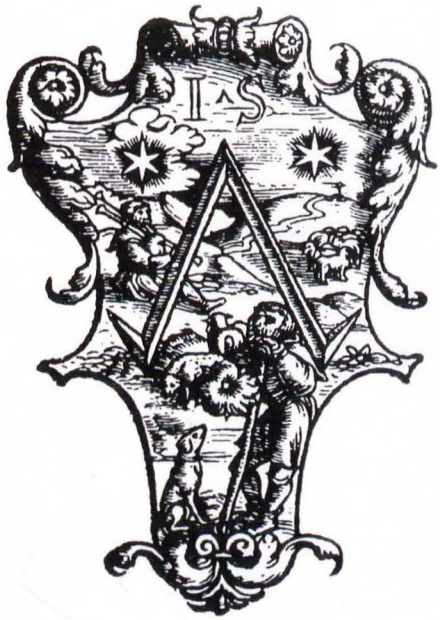

ISBN 963 506 072 6

BALASSI KIADÓ
A KIADÁSÉRT FELEL A BALASSI KIADÓ IGAZGATÓJA
FELELŐS SZERKESZTŐ TAMÁS ZSUZSANNA
TÖRDELTE KÁTAI FERENC
A NYOMDAI MUNKÁLATOKAT A LÁSZLÓ ÉS TSA BT. VÉGEZTE
FELELŐS VEZETŐ LÁSZLÓ ANDRÁS